

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖУРНАЛІСТА

**Бондарчук Анна Сергіївна - здобувач відділу докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ**

В статье исследуются общие тенденции становления и развития уголовной ответственности за нарушение законной профессиональной деятельности журналистов и лиц, занимавшихся издательской деятельностью, которые проходили на различных этапах становления государства и права в Украине. Рассмотрены теоретические и правовые аспекты закрепления такой ответственности в законодательстве, которое действовало на землях современной Украины и обоснованно собственные подходы к периодизации развития уголовной ответственности за угрозу или насилие в отношении журналиста.

Ключевые слова: уголовная ответственность, периодизация, угроза, насилие, журналист, Русская Правда, Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1845, Уголовное уложение 1903, УК УССР 1922, 1927, 1960 гг. УК Украины 2001 г.

The article deals with the general tendencies of the formation and development of criminal liability for the violation of the legal professional activity of journalists and persons engaged in publishing activities that took place at different stages of state and law theories development in Ukraine. The theoretical and legal aspects of the consolidation of such liability in the legislation that acted on the lands of modern Ukraine and author's own approaches to the periodization of the development of criminal liability for threats or violence against a journalist.

Key words: criminal liability, periodization, threat, violence, journalist, Russian Truth, Code of Criminal and Corrective Penalties 1845, Criminal Code 1903, Criminal Code USSR 1922, 1927, 1960 Criminal Code of Ukraine 2001.

Articolul examinează tendințele generale în formarea și dezvoltarea răspunderii penale pentru încălcarea activităților juridico-profesionale ale jurnaliștilor și persoanelor implicate în activități de publicare, care au avut loc în diverse etape ale dezvoltării statului și dreptului în Ucraina. Au fost luate în considerare aspectele teoretice și juridice ale asigurării unei astfel de responsabilitate în legislația ce acționa pe teritoriile Ucrainei moderne și abordările lor proprii de periodizarea dezvoltării răspunderii penale pentru amenințarea sau violență împotriva jurnalistului.

Cuvinte cheie: răspundere penală, periodizare, amenințare, violență, jurnalist, Russkaya Pravda, Cod Penal și Corecțional 1845, Cod Penal din 1903, Codul Penal al Ucrainei SSR 1922, 1927, 1960 Codul penal al Ucrainei 2001

Постановка проблеми. Розвиток норм про кримінальну відповідальність за погрозу, насильство щодо конкретних осіб, а також щодо законної професійної діяльності журналістів

та осіб, які займалися видавничою діяльністю, відбувався на різних етапах становлення держави та права в Україні. Генезис кримінальної відповідальності за зазначенні діяння на різ-

них етапах мав як покращення, так і погіршення, однак загальна тенденція полягала у більш детальному розкритті складу досліджуваного суспільнонебезпечного діяння у диспозиціях кримінально-правових норм у кожному наступному нормативному акті та з часом набула чітко виражених форм, які були закріплені у чинному КК України. Не було єдино визначеного місця у нормативно-правових актах, де б закріплювалась відповідальність за дані суспільнонебезпечні діяння, це, в першу чергу, обумовлене відсутністю єдиної відносно сталої (об'єкта посягання) заборони.

Аналіз останніх досліджень. Окремим питанням кримінальної відповідальності за порушення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні в доктрині кримінального права приділялася певна увага в роботах таких учених, як П.П. Андрушко, А.П. Бабій, О.М. Бандурка, Я.С. Безпала, П.С. Берзін, Р.В. Вереша, Н.О. Гуторова, О.О. Житний, Р.Д. Ішимова, О.М. Костенко, О.В. Красильникова, Н.В. Кушакова, Г.В. Лазутіна, О.М. Литвинов, С.Я. Лихова, А.І. Марущак, М.І. Мельник, В.І. Павликівський, В.І. Тютюгін, П.В. Хряпінський. Питання, які розглядали автори в цих працях, були присвячені науковим позиціям дослідження ознак складу злочину, передбаченого ст. 171 КК України, а що стосується норми про відповідальність за погрозу або насильство щодо журналіста, то належним чином не було розкрито.

Тому **метою статті** є дослідження історичних аспектів становлення та розвитку кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста.

Виклад основного матеріалу. В доктрині кримінального права існують різні періодизації розвитку кримінального законодавства. У кожній з них використовуються різні, інколи абсолютно протилежні, критерії, тому жодну з них не можна вважати універсальною. Можна виділити різні періодизації розвитку кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста в залежності від того, який критерій покласти в основу: за періодами розвитку вітчизняного кримінального законодавства; за розвитком нормативного закріплення; за суспільно-економічною форма-

цією під час якого існувало право за об'єктом посягання; за формою (структурою). Проведемо дослідження історичного розвитку погрози або насильства щодо журналіста, поклавши в основу *періодизації критерій об'єкта посягання*.

Процес зародження і розвитку кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста у вітчизняному законодавстві, починається із правових пам'яток часів Київської Русі, зокрема з Руської Правди. Початковим відліком караності погрози як суспільно небезпечного діяння стало на законодавчому рівні закріплення протиправного психічного насильства у вигляді погроз різного характеру в зазначеній пам'ятці права [16, с. 284].

На відміну від зарубіжного законодавства, на землях, що входять до складу України, кримінально-правова охорона свободи слова та журналістської діяльності починається з XVIII ст., а на території Західної Європи, ще починаючи із стародавніх часів. Одним із свідчень цього є висловлювання К. Кулле (фр. Corinne Coulet), який вивчаючи питання діяльності засобів масової інформації в Давній Греції, зазначає, що, «судячи з текстів, можна було висловлюватись вільно» [1, с. 78].

Так, з 1720 р. на всій території Російської імперії (а й відповідно і на землях України, які входили до її складу) було введено попередню цензуру від духовної колегії [5, с. 73]. Від 4 жовтня 1727 р. питання цензури регулювалося в типографіях при Сенаті, при Академії в Москві та при Олександрійському монастирі [6, с. 873–874], лише з 7 березня 1743 р. було чітко розподілено духовну й світську цензуру. Тому при правлінні Катерини II державна політика в галузі охорони життя та здоров'я журналістів та засобів масової інформації була доволі неоднозначною. З одного боку, критика політичної влади в засобах масової інформації переслідувалася репресіями щодо авторів, однак при цьому деяким дозволялося видання власного журналу із повним державним фінансуванням як його видавництва, так і оплати праці робітникам, що здійснювали роботу над ним.

На іншій частині українських земель розвиток журналістики пов'язаний із виданням

першої «Львівської газети» 1776 р. («Gazette de Leopold»), яка виходила у Львові французькою мовою. З видання першої газети починається історія журналістики та засобів масової інформації, а також починає формуватися кримінально-правова охорона свободи слова та журналістської діяльності.

Період з 1848 р. до 1985 р. літературі називають «епохою цензурного терору». Фактично до кінця XVIII ст. відбувся перехід від неорганізованої, епізодичної цензури до більш упорядкованих форм; цензурний апарат почав оформлятися організаційно і юридично. Формувалися правові позиції щодо охорони життя та здоров'я, прав та обов'язків осіб, які займалися видавничою діяльністю. Свідченням цього став указ від 9 лютого 1802 р. «Про знищення цензури, заснованих в містах та при портах; про дозвіл засновувати вільні типографії і про доручення губернаторам розглядати знову видаються книги» [7, с. 39–40]. З його прийняттям припинилося також і переслідування осіб, які займалися видавничою діяльністю.

Однак, уже 9 липня 1804 р. із підписанням Статуту про цензуру був змінений єдиний порядок видання – винятково за попередньою цензурою. Наступні Цензурні Статуту 1826 р. та 1828 р. регулювали не тільки цензурний контроль, але і загальноправове становище друку [17, с. 355]. Було розмежовано друк видань на періодичні та книжкові, це стало новим етапом у змістовному і формальному регулюванні діяльності друку, що розширило сферу розуміння як вітчизняного об'єкта друку, так і іноземного. Особисті права як автора так і видавця (в тому числі і недоторканості особистого життя, погрози чи насильства щодо видавця) гарантувалися лише у випадку їхньої підзаконної спрямованості, а суспільне функціонування друку визначалося лише в рамках закону [5, с. 74].

20–30-х р. XIX ст. характеризуються посиленням адміністративних відносин між владою та журналістикою. Зокрема, нормативна регламентація диктувалася мірою державного дозволу, а суспільні потреби та інтереси законної форми не носили. Період з 1848 по 1855 рр. в літературі називають «епохою цензурного те-

рору», це було обумовлене створенням 2 квітня 1848 р. Бутурлінського комітету.

6 квітня 1865 р. був прийнятий закон «Про друк». З 1866 р. починають прийматися нові нормативні акти, що розширюють повноваження влади щодо преси. Сфера дії кримінального законодавства поширювалася на систему правового регулювання друку та охорони прав і свобод осіб, які займалися видавничою діяльністю [5, с. 75]. Так, уже в Укладенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановлювалась кримінальна відповідальність за розголошення таємних відомостей, за різні види наклепу та образи, в тому числі, вчинені за допомогою друкованих текстів та зображень (ст.ст. 267, 270) [15]. Була окремо виділена глава 5 «Про порушення постанов про цензуру», де у першій її частині була передбачена кримінальна відповідальність за злочини і проступки цензорів (ст.ст. 1306–1309) [15, с. 529–531], а в другій – кримінальна відповідальність за друк книг, періодичних видань без попередньої цензури (ст.ст. 1310–1314) [15, с. 531–535]. Коло суб'єктів на яких поширювалася відповідальність за зазначеними нормами, охоплювало видавців, торговців вказаної продукції та осіб, які відкрили типографії та книжкові лавки.

Подібні заборони передбачалися і в главі 15 «Про порушення постанов про нагляд за друком» Кримінальному укладенні 1903 р. [10]. Однак, суб'єктами, окрім вище зазначених, могли також бути продавці обладнання для типографії (ст.ст. 292–309) [10, с. 104–109].

Фактично з середини 1917 р. і до початку 1985 р. XX ст. законодавство про засоби масової інформації представляло собою зібрання розрізаних цензурних актів, статутів і регламентів. Не існувало практично не тільки правових гарантій свободи журналістської діяльності і масової інформації, але й ніяких засобів правового захисту ні журналістів, ні видавців, ні літераторів, оскільки вони при здійсненні своєї професійної діяльності зустрічали перешкоди і заборони на кожному кроці. З одного боку, це є свідченням політичної волі керуючого класу, а з іншого – відсутністю практичного досвіду законодавчого захисту професійної журналістської діяльності, зокрема, і свободи слова, в цілому, нерозуміння меж законності

такої діяльності, а як наслідок, і недосконалість законодавства і правозастосовчої практики в цій сфері.

Що стосується безпосередньо кримінально-правової охорони прав і свобод як журналістів, так і їх діяльності, то вони фактично на землях, що входять до складу України до прийняття КК УРСР 1922 р. охоронялися нормами Кримінального укладення 1903 р., який де-юре так і набрав законної сили, а де-факто – був підписаний імператором, і тому його норми використовували при правозастосовній діяльності.

Натомість на території Західноукраїнської Народної Республіки¹ фактично суспільні відносини регулювалися здебільшого законодавством держави-агресора, яка окупувала її території, оскільки у державі був тотальний занепад, висока смертність, від різних захворювань у 1919 р. померло майже 150 тис., а хворіло офіційно зареєстрованих 10 % від усього населення (400 тис. осіб). Тобто питання свободи слова та друку було не на часі.

Кримінальну відповідальність за посягання у сфері журналістської діяльності, а також на права та свободи журналістів у законодавстві радянського періоду було передбачено у кримінальних кодексах 1922, 1927 та 1960 рр.

У радянському кримінальному законодавстві вперше відповідальність за посягання у сфері журналістської діяльності, а також на права та свободи журналістів з'явилася в КК УСРР 1922 р. Покаранням за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 224, 225 КК УСРР 1922 р., переважно було примусові роботи або штраф. Також передбачалася відповідальність у ст. 172, 173 КК УСРР 1922 р. за образи та у ст. 174, 175 КК УСРР 1922 р. за наклеп [13].

У КК УРСР 1927 р. жодних змін щодо змісту диспозицій норми у порівнянні з КК УСРР 1922 р. не було передбачено, лише їх місце було змінено, тобто вони були передбачені у ст.ст. 167–169 зазначеного закону, а також не було погрози особі як окремого складу злочину [14]. Це, напевно, обґрунтовувалося тим,

що визнання погрози караною спричинило б порушення безлічі небажаних кримінальних справ. Погроза виступала у зазначеному кодексі лише як спосіб вчинення деяких злочинів (ч. 1 ст. 73-1 КК УРСР 1927 р).

У КК УРСР 1960 р. погроза передбачалася у основному складі злочину ст. 100, зміст якої полягав у тому, що погроза вчинити вбивство, при наявності реальних підстав побоюватися виконання цієї погрози каралися позбавленням волі на строк до одного року [11]. Враховуючи ступінь та характер суспільної небезпеки погрози у КК УРСР 1960 р., були передбачені спеціальні норми у ст.ст. 176-2 (Погроза щодо судді), 189-2 (Погроза працівникові правоохоронного органу), 190 (Погроза або насильство щодо посадової особи, громадського працівника або громадянина, який виконує громадський обов'язок), 235 (Погроза начальникові). Це стало суттєвим кроком до створення кримінально-правової заборони стосовно погрози або насильства щодо журналіста. Що стосувалося віднесення насильства як обов'язкового елементу складу злочину, то в КК УРСР 1960 р. містилося декілька норм, зокрема ст.ст. 236 «Насильницькі дії щодо начальника», 261 «Насильство над населенням у районі воєнних дій».

У зв'язку з передбаченням у Конституції 1978 р. права на свободу слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, які забезпечувалися широким розповсюдженням інформації, можливістю використання преси, телебачення і радіо (ст. 48), а також на таємницю листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень (ст. 54) [4, с. 17], та у зв'язку з ратифікацією міжнародних актів з прав людини, у грудні 1985 р. у КК УРСР 1960 р. були внесені зміни щодо встановлення кримінальної відповідальності за переслідування громадян за критику (ст. 134-1) [12]. Кваліфікуючою ознакою даного складу злочину було вчинення зазначених дій, якщо вони спричинили істотну шкоду правам і охоронюваним законом інтересам громадян [11]. Ця норма не знайшла свого місця ні в новому КК України 2001 р., ні в його проектах.

Із прийняттям у 1990 р. Закону «Про пресу та інші засоби масової інформації» поступово

¹ Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) – українська держава, що фактично існувала протягом 1918–1919 рр., формально ж і до 1923 р., на території Західної України зі столицею у Львові.

почали розв'язуватися проблеми функціонування ЗМІ [2, с. 47], а до того українські ЗМІ у своїй діяльності керувалися партійними постановами, вказівками та розпорядженнями, а не правовими документами, як це вже було прийнято в усіх цивілізованих країнах світу.

Верховна Рада України, починаючи з 1992 р., прийняла цілу низку законів, щодо регулювання діяльності ЗМІ, зокрема «Про авторське право і суміжні права», «Про видавничу справу», «Про внесення змін і доповнень до положення законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про державну таємницю», «Про доступ до публічної інформації», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про інформацію», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про рекламу», «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України», «Про телекомунікації». Суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин також є однією із значущих підстав криміналізації [3, с. 205]. Тому правове регулювання сфери комунікації визначило новий підхід до кримінально-правового забезпечення охорони вказаних правовідносин.

До прийняття КК 2001 р. діяв КК УРСР 1960 р. Першим кроком у напрямку розроблення нового КК України стала робота над його проектом, яка тривала досить значний період часу – із жовтня 1992 р. до квітня 2001 р.

Було два проекти КК України: один розроблений групою вчених на чолі з В.М. Смітінком і внесений на розгляд Верховної Ради України народним депутатом України І.М. Пилипчуком 15 травня 1998 р. № 1029-1 та проект КК України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України від 12 травня 1998 р. № 1029, який був взятий за основу для прийняття КК 2001 р.

Із прийняттям у КК України 2001 р. норми щодо перешкоджання професійній діяльності журналіста (ст. 171), тим самим влада підтвердила позицію щодо свободи слова як основної цінності демократичної, правової держави. А враховуючи те, що поза увагою кримінального законодавства залишаються такі досить поширені форми порушень прав журналістів, як погроза їх життю чи здоров'ю у зв'язку зі здійсненням їх професійної діяльності, насильство, вилучення техніки, цензура тощо. Тому, з 2008 р. почало проводитися подальше удосконалення кримінального законодавства щодо захисту свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні. Була низка законопроектів, які були подані на розгляд Верховної Ради України, серед яких «Про державно-правові гарантії захисту професійної діяльності журналістів» від 16 травня 2008 р. № 2508; «Про захист професійної діяльності журналістів» від 12 червня 2008 р. № 2636; «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України (щодо посилення гарантій свободи слова в Україні)» від 31 травня 2010 р. № 6447; «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України (щодо посилення гарантій свободи слова в Україні та протидії цензурі)» від 16 червня 2010 р. № 6447-1; «Про захист професійної діяльності журналістів» від 30 січня 2013 р. № 2140; «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів)» від 25 грудня 2014 р. № 1630; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 25 грудня 2014 р. № 0924. Із перерахованих проектів законів основою для прийняття нових законів стали лише проекти від 25 грудня 2014 р. № 0924 та № 1630.

У зв'язку зі створенням у 2015 р. Міністерства у справах інформаційної політики, а також у контексті реалізації заходів інформаційної безпеки (відключення російських телеканалів та блокування доступу до ряду інтернет-ресурсів, заборони російським журналістам працювати на території України тощо), певні представники ОБСЄ висловлювали занепокоєння щодо обмежень свободи слова

в Україні [9]. Тому спочатку у Верховній Раді України був зареєстрований, а згодом і прийнятий відповідний законопроект (№ 0924), яким вносяться зміни до КК України та посилюються гарантії законної професійної діяльності журналістів (Закон України № 421-VIII від 14 травня 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів») [8]. Ним до КК України 2001 р. було внесено відповідні кримінально-правові норми про відповідальність за посягання на професійну діяльність журналістів (погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345-1), умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1), посягання на життя журналіста (ст. 348-1), захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1). Крім того, було внесено доповнення до ч. 2 ст. 375 «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста». Також змінилася і назва розділу XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів». Також у законі було визначено поняття професійної діяльності та статусу журналіста. Однак, наявна кримінально-правова регламентація не дає бажаного результату з точки зору кримінально-правової доктрини, оскільки внесені зміни підтверджують лише відповідне чи необхідне ставлення держави до охорони прав та свобод журналістів.

Щодо прийняття ст. 345-1 КК України, то зазначимо, що вона потребує проведення окремого предметного наукового аналізу. Тобто можна припустити, що ці нововведення через юридичну невизначеність деяких приписів здатні породити нові проблеми у правозастосуванні, це, на наш погляд, той випадок, коли, по суті, новації лише перевантажують закон, який і без того суттєво розбалансований. Тому зазначена норма потребує подальшої «модернізації» з необхідністю внесення відповідних змін в чинне кримінальне законодавство.

Висновки. Залежно від становлення та розвитку правового регулювання криміналь-

ної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста можна виділити наступні етапи її розвитку:

1) формування передумов відповідальності за погрозу, насильство щодо конкретних осіб (911 р. – I пол. XVIII ст.), тобто виникають норми, що закріплюють відповідні посягання як злочинні та встановлюють кримінальну відповідальність за їх вчинення;

2) встановлення кримінально-правової охорони слова та журналістської діяльності (I пол. XVIII ст. – II пол. XVIII ст.). У цей час Україна перебувала від владою іноземних держав, і, відповідно, під політичним впливом формувалося кримінальне законодавство, яке зазнало певних змін, а саме формувалися правові позиції щодо охорони життя та здоров'я, прав та обов'язків осіб, які займалися видавничою діяльністю;

3) нормативне регулювання видавничої діяльності – «епоха цензурного терору» (II пол. XVIII ст. – 1985 р.). Здійснюється конкретизація норм щодо кримінальної відповідальності за злочини, які можуть бути вчинені особами, які займаються видавничою діяльністю. Деталізуються та роз'яснюються форми насильства, які використовуються під час вчинення злочинів у спеціальних нормах по відношенню до погрози вбивством чи насильством щодо конкретних осіб (фізичне та психологічне);

4) закріплення норми щодо встановлення кримінальної відповідальності за переслідування громадян за критику (1985 р.) – відповідальність у зазначеному злочині вже було диференційовано не лише за ознаками об'єктивної сторони, а й за характером діяльності та ознаками суб'єкта злочину;

5) нормативне вдосконалення кримінальної відповідальності за погрозу, насильство щодо конкретних осіб, а також щодо законної професійної діяльності журналістів та осіб, які займалися видавничою діяльністю (1985–2001 рр.);

6) сучасний період розвитку кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста (2001 р. – наш час). Даний період розширив перелік кримінально-правових заборон стосовно відповідальності за злочини проти журналістів. Визначене поняття профе-

сійної діяльності та статусу журналіста. Цьому періодові притаманні також і інтеграційні процеси та зближення кримінального законодавства України до Європейського, що в перспективі приведе до визначення подібних чи однакових кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак та кримінально-правових санкцій.

Для зазначеної класифікації вирішальне значення мали прийняття та дія основних нормативно-правових актів, що регулювали підстави, порядок притягнення осіб до відповідальності за погрозу, насильство щодо конкретних осіб, а також щодо законної професійної діяльності журналістів та осіб, які займалися видавничою діяльністю.

Література

1. Бухтатий О. Є. Захист суспільної моралі та свободи слова в Україні: утилітаристський підхід. *Філософські та метрологічні проблеми права*. 2014. №1. С. 78–100.
2. Гавдю Ю. Р. Історичні аспекти нормативно-правового регулювання засобів масової інформації. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2010. № 1 (3). С. 47–52.
3. Дагель П. С. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва : Наука, 1982. 304 с.
4. Історія української конституції. Українська правнича фундація. Київ: Право, 1997 250 с.
5. Морквін Д. А. Історичний аспект кримінальної відповідальності за перешкодження законній професійній діяльності журналістів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 25 С. 71–77.
6. Полное собрание законов Российской империи, Т. VII. 1723—1727 гг. Тип. II. СПб. 1830. 933 с.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание Первое. Том XXVII. 1802–1803 гг. Тип. II. СПб. 1830. 1196 с.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів: Закон України від 14.05.2015 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 29. Ст. 264.
9. Пропаганда и свобода массовой информации. Памятная записка Бюро Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ. Вена, 2015. URL: <http://www.osce.org/ru/fom/219726?download=true>
10. Уголовное Уложение 22 марта 1903 г. С мотивами и извлечениями из объяснительной записки редакционной комиссии, представления Мин. Юстиции в Гос. Совете. С.-Петербург : Государственная типография, 1904. 1124 с.
11. Уголовный кодекс Украины ВС УССР Кодекс уголовный от 28.12.1960 : URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html
12. Уголовный кодекс Украины: научно-практ. коммент. / отв. ред. В. И. Шакун, С. С. Яценко. К. 1999. 1088 с.
13. Уголовный кодекс УССР 1922 года : URL : <http://law.edu.ru/norm/norm>
14. Уголовный кодекс УССР 1927 года. *Борьба с преступностью в УССР*. 1967. Т. 2. С. 311–369.
15. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. Санкт-Петербург, 1845. 898 с.: URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01002889696#?page=536>
16. Шаблистий В.В. Поняття погрози у кримінальному праві та законодавстві України: історія та сучасний стан. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 283–286.
17. Щербак Н. М. Становлення та розвиток цензурного законодавства Російської імперії у першій половині XIX ст. *Актуальні проблеми політик: збірник наукових праць*. 2008. Вип. 35. С. 353–359.